

ГОДИШЊИЦЕ

Др Новак РАЖНАТОВИЋ*

ОСЛОБОДИЛАЧКА БОРБА ЦРНЕ ГОРЕ И БЕРЛИНСКИ КОНГРЕС

Збјег народа српскога који се пред навалом Турака у XIV и XV вијеку склањао у брдско-планинске области Црне Горе, Брда и горње Херцеговине, а да колико-толико избјегне непосредну зависност турском господару, окупљао се у мање заједнице или племена. У мјери уобличавања у племена, непрекидно је овај дио српског народа тежио да се отме превласти Турака. Током XVI и XVII вијека у млетачко-турским ратовима та племена, особито брдска и херцеговачка, значајно су се ангажовала у борби на страни Млечана. Примјетно мање ангажовање племена старе или нахијске Црне Горе у тим ратовима објашњава се, поред осталог, и тиме што је овај крај у значајној мјери заплуснула исламизација. Природно, потурчењаци су представљали кочницу анти-турским акцијама.

Племена око Никшића била су на мјесту више средишњем, па би изгледало у бољој позицији за могуће државно окупљање. Међутим, последице устанка војводе Грдана крајем XVI вијека Турци су ова племена разбили, а Никшић је постао јако турско крајиште.

Зато се дио племенске области назван "земља Црна Гора", мада географски периферан, нашао у бољој позицији за перспективу стварања државе, већ и стога што се овај крај наслањао на приморски појас којим су владали Млечани. Под врховном влашћу Турске у XVI и XVII вијеку, нахијска Црна Гора је имала статус слободних сељака филуруција, обавезних на плаћање годишњег данка филурије. Наспрам те поволжности, сталну тежњу да се ослободе турске превласти отежавало је, као што рекосмо, присуство доста бројног муслиманског елемента, апсолутно преданог турској државној идеји.

Али природну брану од пуније исламизације овога дијела српског народа представљала је Цетињска митрополија Српске православне цркве, која од краја XV вијека трајно резидира на Цетињу. По своме поз-

---

* Аутор је доктор историјских наука, научни савјетник у пензији, Подгорица.

вању, у светосавској православној вјери, у традицији Немањића, Косова и Црнојевића, које је чувала и снажила српска црква, Цетињска односно Црногорско-приморска митрополија била је духовни вођа а све више и политички старјешина свога народа.

Неки ослонац и излаз у свијет, Црној Гори била је Млетачка Република, односно њен посјед Боке Которске и уски приморски појас до Чања. Али тај ослонац био је све мање поуздан, што се најбоље показало у Морејском рату Млетачке републике и Турске 1684-1699. године. Наиме, на почетку овог рата 1685. године, Црногорски збор са владиком Висарионом Бориловићем збацио је турску а признао млетачку власт. Млечани су прихватили одлуку Црногораца и послали један мањи одред војске на Цетиње. Али, када је турска војска 1692. године напала и прегазила Црну Гору, Млечани су у одступању само успјели да минирају Цетињски манастир.

Шта су хтјели разарајући један српски православни манастир, Млечани су убрзо показали, настојећи да на упражњену митрополитску столицу на Цетињу намјесте једног католичког свештеника. Тај покушај, иначе, био је само посљедњи у слиједу многих прозелитских акција Римске цркве, од када је Млетачка Република загосподарила нашим приморјем 1420. године.

Народ Црне Горе се побунио и на збору 1697. године за владика изабрао Данила Шћепчевића названог Петровић-Његош. Са владиком Данилом на челу, Црна Гора је постала непријепорна трдиња српског православља, и сви даљи прозелитски науми которских бискупа остали су пушта илузија.

Морејски рат је донио велике промјене у животу Црне Горе. Турска је била уздрмана, али релативно још увијек јака, док је слабост Млетачке Републике била све очигледнија. Турска централна власт слабила је, а њен феудални поредак попримао је вид феудалне анархије. Продубио се јаз између хришћанске раје и муслимана као припадника турске феудалне класе; вјерска супротност сасвим се подударила са социјално-економском - уз дубоко непријатељство хришћана а апсолутну приврженост муслимана исламској државној идеји и турском цару.

Ослободилачка борба коју су Црногорци започели у Морејском рату продужила се и интензивирала током XVIII вијека. У оформљеним племенима Црне Горе, уз ограничену екстензивну земљорадњу, сточарство је у планинској области била главна привредна грана. Ловћен са подгоринама и низијски појас при Скадарском језеру били су идеални терени за полуномадско сточарство. Али у све дубљем непријатељству са Турцима, и већ доста поремећеним односима са Млечанима, Црногорци су били принуђени да се одају четовању или отимачини. Будући у највећој економској нужди, најупорнија су била катунска племена, усмјеравајући четовања на сусједну турску територију према Никшићу и Грахову. Узимала су маха и четовања према обалама Скадарског језера, Ситници и Морачи. Али иста економска нужда која је подстицала "четовања на крајину" стимулисала је и локалну подвојеност и међуплеменске сукобе. Релативна самосталност локалних заједница била је

озбиљна препрека стварању чвршћих органа власти за цијелу земљу, па је и негативно утицала на развој ослободилачке борбе Црне Горе.

Објективни услови у црногорском друштву наметали су ослободилачку борбу као питање живота. Главни политички чинилац, способан да тај процес покреће, била је Цетињска митрополија. На тој оријентацији показала се сва енергија и способност младога владике Данила. Његова иницијатива за "истрагу потурчењака" из Црне Горе била је далековида. У вријеме појачане ослободилачке борбе против Турака, муслиманима у Црној Гори објективно више није било мјеста. До тада у братствима и племенима мислиници су били исправни и солидарни братственици и племенници. Није им било тешко да са својим братственицима и племенницима друге вјере иду у плијен на млетачку и дубровачку територију. Али када се четовање све више усмјеравало на турску територију, није им се ишло у отимачине од својих истовјерника муслимана. Муслимани нијесу прихватили православног владика, а још мање његову бескомпромисну противтурску оријентацију, какав је особито био владика Данило. "Истрага" је прилично мистификована и том ријечју се даје доста нетачна слика ствари. Муслимани у старој Црној Гори заиста су се нашли под тешким притиском, натјерани су да се покрсте или иселе, а по правилу нијесу убијани. У својој пјесничкој стилизацији у "Горском вијенцу" Његош је то као догађај смјестио у једноме дану, а то је био процес који је трајао неколико деценија. "Истрага потурчењака" била је дјело једне натплеменске политике, у чему је Цетињска митрополија била руководећи фактор.

Развитком ослободилачке борбе, спољашњи фактор у животу Црне Горе имао је све већи значај. До почетка XVIII вијека спољнополитичко интересовање Црне Горе кретало се само у релацији Цариград-Венеција. Владика Данило је успоставио везе са Русијом - од највећег значаја због њене материјалне помоћи и још више њене моралне и политичке подршке ослободилачкој борби Црне Горе. Ослонац на Русију пружао је Црној Гори добру алтернативу и потпору за балансирање односа са католичким државама које су владале нашим Приморјем: у XVIII вијеку била је то Млетачка Република, а у XIX вијеку биће то Аустрија, односно Аустро-Угарска.

Ослободивши се "домаћих Турака", чете Црногораца и такође Брђана и Херцеговаца устремљују се на сусједне Турке ка Никшићу и Грахову, према Колашину, Спужу, Морачи и Ситници, као и према Скадарском језеру. Крварили су са Турцима, догонили плијен у стоци, дијелили међу собом и сиротињи и понешто продавали у Приморју. Стална четовања односно "борба непрестана" имаће и плодносније исходе, не мање од оних великих бојева у којима су Црногорци, Брђани и Херцеговци више пута одолијевали вазда бројно надмоћнијим турским војскама. Плијењене су овце и волови, падале главе на обје стране, али су те чете испред себе све чистиле, а Турци се повлачили у своје градове и касаве. На напуштена земљишта насељавају се Црногорци. Мисао цетињских владика усмјеравала је Црногорце да надјачавају племенске међусобице, а да се окрену на непријатеље Турке. Па када су Турци

потиснути са пространих пашњака Трешњева, тамо су се населили Цуци и Бјелице. Очишћене су од Турака и насељене Црногорцима Рудине Никшићке. Катуњани се насељавају у Тупану, Голији, Опутиним Рудинама, као и у Новом Селу према Спужу. Име Ускоци по себи казује како је настало то племе. Дуге и крваве борбе водиле су се око Крнова док су Турци и са ове простране и богате висоравни отјерани. Црногорцима је насељено и Луково. У склопу борбе против сусједних Турака било је и то како су поједина племена стицала планинске испаше, као Пипери Лукавицу, Бјелопавлићи Пониквицу, Кучи и Васојевићи Комове, Морачани и Ровчани сабили Турке до у сами Колашин итд.

На другој страни племена Ријечке нахије запосјела су читав слив Ријеке Црнојевића са ненастањеним острвима у Фучкоме блату, населили Врањину и Додоше са копном и плавним пољем до надомак зидина Жабљака Црнојевића. Црмничка нахија захватила је и населила доста дугу обалу Великога блата, планину Суторман и највећи дио Созине и Врсуте. Љешанска нахија сишла је до у равнице села Бери, Фармаке итд.

Углавном та, условно речено хајдучка, четовања битно су проширила геополитичку матрицу Црне Горе, Брда и Горње Херцеговине. Племена су се властитим прегалаштвом ослобађала непосредног надзора турске власти. Као резултат процеса четовања, комуникације између племена старе Црне Горе, Брда и Горње Херцеговине постају много лакше и проходније. У истој мјери отежане су комуникације Турцима између Подгорице, Никшића, Колашина итд. До краја XVIII вијека потискивање Турака у сусједне градове са малим равницама у њиховој околини увелико се остварило. Тако се већ више деценија у Црној Гори и добрим дијелом у Брдима и Горњој Херцеговини ингеренција турске власти фактички гасила.

Крајем XVIII вијека сазрели су објективни услови за уједињење Црне Горе и Брда, за стварање црногорско-брдске државе. Изазов је пружио скадарски Махмут-паша Бушатлија, настојећи да угуши ослободилачку ујединитељску акцију Црногораца и Брђана под вођством владике Петра I. Али под вођством непоновљиве личности владике Петра I светог у бојевима на Мартинићима и Крусима 1796. године удружени Црногорци и Брђани сломили су Махмут-пашу. Са Црногорцима уједињују се најприје Бјелопавлићи и Пипери, затим Морача и Ровца итд. Побједице на Мартинићима и Крусима означиле су потпуни престанак сваке ингеренције турске власти у Црној Гори и дијелу Брда.

Процес сређивања и изградње државе Црне Горе и Брда трајаће око 80 година. Међуплеменски сукоби углавном око граничних међа потрајали су још неколико деценија. Неуморно их је сузбијао владика Петар I, снажним личним ауторитетом, духовним упливом, посредовањем, клетвама.

Међутим, код убоге економске основе и крајње скученог унутрашњег тржишта, са главним пазарима у туђим државама, црногорско-брдска држава градила се путем једног својеврсног саживљавања или стапања органа државне власти са племенском структуром друштва. Племена опстају са својим колективним власништвима и уредбама. У

државној управи, главарства по правилу остају у истим главарским породицама и искључиво у племену; нико из једнога племена није се могао као главар наметнути другом племену. Племенску структуру и природу државе Црне Горе у суштини је изражавала и централна власт, која је била натплеменска. Живи симбол и гарант натплеменске природе врховне власти у Црној Гори били су митрополити, а потом књажеви из куће Петровић-Његош.

Управо таква, племенска Црна Гора природно вођена српском национално-политичком идејом показала је виталност одолијевајући многим искушењима XIX вијека, да најзад извојевује пуну државну афирмацију. Већ убрзо пошто је Црна Гора Петра I сломила скадарског Махмут-пашу, у сусједном приморју вјековну владавину давно оронуте Млетачке Републике смијенила је 1797. године Аустрија. У конфликти Наполеонових ратова, Аустрију ће 1807. у нашем приморју замијенити Француска, да би се коначно након слома Наполеонова царства у Боки и Приморју 1814. утврдила Аустрија. Приликом смјена тих империјалних царстава, 1806-1807. па 1813-1814, прегнућима изузетне личности Петра I и његових Црногораца, у оба маха Бока и Приморје били су уједињени са Црном Гором. Али је Конгрес европских сила у Бечу 1814. године, уз пристанак Русије, Боку и наше приморје додијелио Аустрији.

Нови јаки сусјед Аустрија постао је господар Боке, Грбља, Побора, Маина и Паштровића. Интерес Црне Горе био је да са сусједном Аустријом одржава стабилан мир. Чиновнички уређена Аустрија од почетка је инсистирала да са Црном Гором утврди и формално прецизира граничну линију. Било је покушаја разграничења још за владавине Петра I, али су се они разбили о отпор црногорског становништва у граничном појасу. Петар II је, уз велике напоре, то ријешити захваљујући томе што је у земљи успоставио и учврстио неопходне органе државне власти. Мјестимично је Црна Гора попустила Аустрији, како би за ову граница била "природнија", остављајући јој неке висове и подесније положаје да на њима изгради стражарске куле. У начелу је, при том, ипак примијењено црногорско схватање да се за границу има утврдити она линија која дијели атаре сусједних црногорских и приморских села. За манастире Маине и Стањевиће Петар II је добио новчану накнаду од Аустрије, као и Црмничани за нешто земљишта које им је остало иза границе при Паштровићима. Његуши и Цуци остали су пак власници и уживаоци свога земљишта које им је остало у аустријској граници. Владика је, дакле, реално оцијенио и прихватио неопходност да са моћним сусједом Аустријом мирно регулише гранично питање.

Другачијег смјера и природе били су односи Црногораца са сусједним Турцима. Истина, владавина Петра I последије бојева на Мартинићима и Крусима протекла је углавном у знаку узајамног подношења са пашалуцима скадарским и босанско-херцеговачким. Није, дакле, било већих ослободилачких акција са црногорске стране, као ни озбиљнијих реговања од стране Турака. Такав однос, углавном, продужиће се и за владавине Петра II. Таквом стању одговарала је, а на неки начин га и условљавала и образлагала, метерниховска политика неинтересовања

за Турску. Слично је и Русија, већ традиционални заштитник и на одређени начин покровитељ Црне Горе, била заинтересована, па је Црногорцима стално савјетовала мир са сусједним Турцима. Било је то сагласно не само са мотивима очувања поретка рестаурације и легитимизма "Свете Алијансе" већ и са жељом да се одређена ангажовања Русије и других сила у Источном питању током овог периода не би евентуално ширила изван просторно ограничених досега тих појединих проблема (грчки устанак, египатска криза). Али при свему томе, она "четовања на крајини" никако нијесу престајала.

У доба Петра II почео се снажније ширити утицај Црне Горе, особито преко Грахова у правцу Херцеговине. Проблем границе на овој страни актуелизовао се услед сталних сукоба, упада, пљенидаба, заваатања испаша и имања од црногорске стране. Тиме је фактички слиједило замјењивање турске власти црногорском. Иако су поједини појасеви земљишта и даље формално били под суверенитетом Порте, сусједни везири морали су рачунати са чињеницом да тамо практично дјелује власт Црне Горе. У уговорима о миру између црногорских владика и сусједних турских везира понекад је фиксиран термин "црногорска граница". Али та граница никад није била одређивана или прецизирана на терену. Извршавање тих уговора није гарантовано ни од стране Порте нити од великих сила, па нијесу у строжем смислу ни сматрани међународно признатим актима. Тако се у уговору између владике Петра II и босанско-херцеговачког везира 1838. године утврђује мир "међу независним областима црногорским с једне стране и међу пашалукима босанскијем и херцеговачкијем с друге стране, то јест почињући од врха Кома кучког до Драгаља". У уговору Петра II и Али-паше Ризванбеговића из 1842. такође је стојала фраза о "граници између независне области Црне Горе и пашалука Херцеговачког". Неку важност имали су ти уговори као изјесно, ограничено, признање и потврда међународно-правног субјективитета Црне Горе. Њихов практични домаћај, међутим, могао је бити само привремен; јер ослободилачка борба Црне Горе и револуционарни устанци сусједног српског становништва природно су се сједињавали у процес ширења и афирмисања црногорске државе. Војнички табор Црна Гора имао је онолико резона и перспективе колико је био у стању да прерасте у државу колико-толико уобличену и способну за самостални живот и развитак.

Доласком на власт у Црној Гори књаза Данила Петровића-Његоша (1851) нагло се интензивирао процес њене ослободилачке борбе. Ради интереса и циљева те борбе требало је дубље афирмисати и даље развити и учврстити органе државне власти. Племенски гласарски слој добио је државне функције и идентификовао се са њима. Тако је, на темељу породичних традиција, личних вриједности и донекле имовинске диференцијације, битно ојачала улога главара. Афирмација тога процеса диктирала је даљу борбу за проширење државне територије и уједно потребу међународног признања независности Црне Горе. Зато је читав политика Црне Горе, како унутрашња тако и спољна, у наредном периоду концентрисана на ослободилачку борбу против Турака. Мора-

ло је тако бити, јер би Црна Гора иначе губила битне услове за даљи друштвени економски и државни развој, за вршење своје значајне улоге у револуционарном нардоноослободилачком покрету српског народа уопште; укратко: она би, иначе, брзо изгубила смисао за даљи политички опстанак.

Међутим, како се од средине XIX вијека ослободилачка борба Црногораца и Брђана и сусједних Херцеговаца распламсавала, готово још у већој мјери је тај покрет постајао објектом мијешања, утицаја и интервенција страних сила. Међу спољним факторима особито се запажају улога и активност Аустрије, касније Аустро-Угарске. Од револуције 1848/49. Аустријом је владао страх да устанци у неослобођеном дијелу Турске могу запалити револуцију у јужнословенским дјеловима Монархије и у Мађарској. Тај страх је одређивао смјер односа Аустрије према Турској и покретима у њој од 1849. па све до отприлике 1866, када су се мотиви и циљеви бечке политике почели доста брзо мијењати. У томе периоду Аустрија се старала да смири покрете међу Јужним Словенима, а особито у Турској да ствари остану какве јесу.

А оријентација Црне Горе била је: бескомпромисна ослободилачка борба с Турцима. Зато је књазу Данилу као поручен дошао устанак сусједних херцеговачких племена под вођством Луке Вукаловића 1851-1852. године. Црна Гора се свестрано ангажовала и помагала тај устанак: дотурала је оружје и муницију, а многи Црногорци су пошли у Херцеговину и сврстали се у редове устаника.

Услиједио је општи турски напад на Црну Гору под командом Омер-паше Латаса са 25.000 војника. Црногорци су им могли супротставити само 9.000 војника. Након два мјесеца махом упорног отпора, али понегдје и дефетизма, Црној Гори је запријетила смртна опасност. Интервенисала је Русија, али је одлучнији значај имала интервенција сусједне Аустрије. Омер-паша је крајем фебруара 1853. обуставио операције и убрзо повукао војску. Беч се умијешао из предострожности - да се пламен револуције не пренесе на аустријске државне посједе у Далмацији, Мађарској, Сјеверној Италији.

Кримски рат Русије са Турском и западном коалицијом Велике Британије, Француске и Сардиније (1853-1856) доводио је у искушење књаз Данила. Он је наставио да енергично подстиче и потпомаже ослободилачки покрет у сусједству, особито у Херцеговини, јасно га усмјеравајући путем уједињавања тих крајева са Црном Гором. Русија је књазу ипак препоручивала мир са Турском. Аустрија је, пак, свим силама утицала да Црну Гору одврати од рата са Турском. Књаз Данило је почетком 1854. обећао Аустрији да ће се уздржати од рата против Турске. Било је то веома тешко, јер је добар дио главара око њега инсистирао да се ступи у рат на страни Русије.

У вријеме пред париски Мировни конгрес Аустрија је имала муке да онемогући нарастање утицаја Француске на балканске државе и покрете; Беч је у Француској и даље гледао главу европске револуције - непријатеља "сваког божанског и људског поретка". У случају Црне Горе, Аустрија је сматрала да може онемогућити јачи утицај Француске

на тај начин што ће преко својих емисара посредовати у смиривању устаничког покрета на турским границама.

Западна коалиција у Кримском рату нанијела је пораз Русији. Као исход, између осталог, Русија више није могла сама да рјешава Источно питање: ако би убудуће Русија ратовала са Турском, резултат се не би могао спровести без сагласности концерта европских сила потписница Париског мира 1856. године.

Књаз Данило се надао да ће на Париском конгресу бити међународно-правно призната фактичка независност Црне Горе. Када до тога није дошло, он је ради тога 1857. године пошао у Париз. Пошто је утицај Русије након пораза у Кримском рату прилично ослабио, књаз се оријентисао на подршку Француске. Такав заокрет олакшало је то што су се Русија и Француска убрзо међусобно зближиле - уочи ангажовања Француске у Сјеверној Италији против Аустрије. Изузев Русије и Француске, друге европске силе нијесу прихватиле захтјев књаз Данила.

Вративши се из Француске, књаз Данило је наставио да подстиче устанак у Херцеговини, са циљем да путем стварања заплета изнуди од европске дипломатије признање независности Црне Горе. Подстицање и отворено помагање херцеговачког устанка изазвало је Турску да предузме нови поход на Црну Гору. Све се завршило тиме што је црногорска војска од 6.500 војника маја 1858. на Граховцу тешко потукла турску босанско-херцеговачку војску од 10.000 војника. Послије граховачког боја борбе Црногораца и Турака прекинуте су на интервенцију европских сила.

Црногорска побједа на Граховцу имала је велики одјек у европском јавном мњењу, веома је подигла углед Црне Горе и уродила изгледима за макар ограничено регулисање њеног међународног положаја. Како би, наимае, онемогућиле даље сукобе између Турске и Црне Горе пред избијање аустро-француског рата, а на посебно инсистирање Француске и Русије, све европске силе извршиле су притисак на Турску да пристане на разграничење са Црном Гором. Француска и Русија, против воље Аустрије, упутиле су своје ратне лађе у Јадранско море - ради притиска на Турску да одустане од намјераваног ратног похода на Црну Гору, а да је принуде на разграничење са њом.

Послије дужег опирања Порта је пристала на разграничење са Црном Гором. Граница је на терену утврђена 1859. године, а протокол о разграничењу потписан је у априлу 1860. године. Разграничење није значило формално, али јесте један вид фактичког међународног признања независности Црне Горе, што је имало крупан позитивни ефекат за њену међународну афирмацију. Битан услов за успјех тога посла била је чињеница да су се владе Француске и Русије саме, као и преко својих представника у Комисији за разграничење, свесрдно и одлучно заложиле за ствар Црне Горе. Аустријски заступник у тој комисији, међутим, чинио је разне сметње и опструкције, нарочито подржавајући турског комесара да се црногорска граница што више одмакне од Херцеговине.

Мотиви таквог става Аустрије налазе се већ у једном разматрању барона Лазара Мамуле из времена уочи граховачког боја. Иако Аус-

трија још није била ослобођена терета у Италији и Њемачкој да би се директно заинтересовала за балканске посједе Турске, Мамула сматра да би ширење Црне Горе у Херцеговини било штетно за Монархију. Проширена и ојачана истородним и ратнички изванредним херцеговачким елементом, Црна Гора би на једној страни обгрлила и угрозила аустријски посјед Боке Которске, а на другој - то би водило савезу Црне Горе са Србијом и тиме већ сагледивим опасностима по Монархију с југа. Зато Мамула препоручује да се ширење Црне Горе упути у правцу Албаније, гдје ће се она сукобити са једним туђим и жилавим елементом. Тај Србин у аустријској служби сасвим добро је антиципирао ону аустријску политику којом ће се гроф Ђула Андраши практично руководити двадесет година касније на Берлинском конгресу.

Од самога разграничења неке директне користи Црна Гора готово да није имала. Узевши за критеријум приближно оно стање граничних односа из марта 1853, изван граница означених од Комисије за разграничење 1859. остало је прилично земљишта на коме је Црна Гора вршила своју власт. То су, на примјер, велики дио Куча, Доњи Васојевићи, Дробњак, Голија. При свему је битно да сама природа ослободилачке борбе Црне Горе није признавала никакве границе са Турском. На тај начин, Црна Гора и даље је стално потискивала формалну власт Порте у српским племенским областима преко те границе.

Нови немири у Херцеговини појавили су се већ крајем 1859. године. Турци су појачавали гарнизоне у Херцеговини, са циљем да спријече устанак. Али, почетком 1861. устанак у Херцеговини, под вођством Луке Вукаловића, жестоко се распламсао. Већ по традицији, Црна Гора се потпуно ангажовала у помагању тога устанка.

Турска је одлучила да војнички сломи Црну Гору. Поново је командовао мушир Омер-паша Латас, најприје са 29.000 војника, да би касније његове снаге нарасле на 55.000 војника. Црна Гора се одупирала са 15.000 војника; помоћ су јој пружили херцеговачки устаници. Након четворомјесечног изванредног отпора Црногораца, турске снаге од Никшића и Подгорице спојиле су се у долини Зете. Реорганизоване, турске трупе су из рејона Подгорице и Зете извршиле продор према Цетињу. Крајем августа 1862. црногорска војска се очајнички тукла на прилазима своје пријестонице. Велики губици, изнуреност и несташница муниције готово су исцрпили снагу иначе надљудског отпора Црногораца. Опет су интервенције Русије и Аустрије спасиле Црну Гору. Ријечким миром 1862. прихваћен је територијални *status quo*.

Тешки људски и материјални губици нијесу Црну Гору обесхрабрили, него су је чак подстакли да највећу бригу и даље посвећује својој војсци. Она се свим силама припремала за остварење свога плана српске политике. Схватало се да ће се то моћи остварити само уз ослонац и савезништво са неком великом силом, што је практично значило са Русијом, те у повољном исходу једног њиховог рата са Турском. Књаз Никола је живо радио да рехабилитује свој утицај на сусједни српски живаљ, као и да успостави свој уплив међу сјевероалбанским племенима. Бој на Липову 1872. године, у коме су црногорски Брђани потукли један

турски одред од 3.000 војника, значио је нову потврду одлучне оријентације црногорске политике на шире национално ослобођење.

Године 1866. долази до промјене политичких тенденција у Европи, а најприје у политици Аустрије. Поражена и избачена из Италије и Њемачке, Аустрија је битно ојачала своје позиције према Турској. Пошто се из дубине историје помаљала њемачка опасност, Француска се одрекла подржавања народних покрета у Европи, па је чак подстицала Аустрију да окупира Босну и Херцеговину. Нагодбом Аустријанаца са Мађарима 1867. створена је двојна монархија Аустро-Угарска. Наступио је период релативне унутрашње стабилности Аустро-Угарске. Нестало је страха да револуција у турском дијелу Балкана не запали сусједну територију Аустрије. Аустро-Угарска се све више интересује за Балкан и растуће претензије на тој страни.

Слично се може рећи и за Русију, пошто је 1871. повратила свој стари положај на Црном мору и отпочела да гради ратну флоту. Али како је за изградњу флоте потребно доста времена, Русија је била веома заинтересована за балканско копно као полигон на коме је имала да води битку стољећа око рјешавања Источног питања.

Савез три цара 1873, Њемачке, Аустро-Угарске и Русије, којим ове двије обећањем неутралности осигуравају Њемачку од реваншизма Француске, а Њемачка Бечу и Петрограду практично препушта да према својим моћима и интересима рјешавају питања Истока, био је створен такав дипломатски оквир који је сам по себи омогућавао да се сваки мали неспоразум у Турској претвори у велику источну кризу. А пропадање Турске стимулисало је баш у томе правцу.

Код таквог распореда снага, стицаја услова и тенденција избио је српски устанак у Херцеговини 1875. године, запаливши варницу велике источне кризе.

Прохтјеви Аустро-Угарске према Балкану до овога времена били су јако нарасли. У почетку устанка Монархија се привидно држала неутрално, будно пазећи да развој ситуације не запријети стварањем какве јаче државе на словенском југу. Особито је Аустро-Угарска држала под контролом Хрватску, одлучно спутавајући сваку југословенску тенденцију у њој.

Књаз Никола се брзо постарао да херцеговачки устанак стави под своју контролу, да га усмјерава како то најбоље одговара Црној Гори. Црногорски добровољци тајно су одлазили у Херцеговину и њихов број брзо је прешао 1.000, под вођством командира, касније војводе Пека Павловића. На Грахову је књаз поставио војводу Петра Вукотића ради непрекидне везе и управљања устанком. Распламсавање борби у Херцеговини, потом убрзо устанак Срба у Босни, устанци у Доњим Васојевићима и племенима у дурмиторском крају, покренули су на директну акцију Србију и Црну Гору.

Натјеране догађајима, владе Црне Горе и Србије закључиле су споразум јуна 1876. о заједничком ступању у рат против Турске. Истакнут је непосредни циљ заједничке борбе - ослобођење "српског народа у европској Турској". Међутим, свака страна руководила се посебним,

властитим државним интересима и циљевима; у томе је превасходно било интересовање Црне Горе за Херцеговину а Србије за Босну.

Србија и Црна Гора објавиле су рат Турској крајем јуна 1876. године. Али се брзо показало да Србија и Црна Гора саме нијесу у моћи да остваре свој основни циљ - "ослобођење српског народа у европској Турској". Српска војска у сукобу са бројнијом, боље обученом и опремљеном турском војском поражена је у долини Мораве. Црна Гора покушала је офанзиву у Херцеговини, али је њена претходница на Бишини надомак Мостара потучена, и одмах се повукла. Но, у одбрани, побједама на Вучјем долу и Фундини и у низу мањих бојева, Црна Гора је више него издржала. Али с обзиром на постављени циљ, укупни ефекат ратовања наших држава 1876. године значио је потпуни неуспјех.

Када су Црна Гора и Србија ушле у рат са Турском Аустро-Угарска се побојала да се ситуација евентуално не окрене на њену штету. Једини пут био је споразумијевање са Русијом око подјеле интересних сфера на Балкану. У Рајхштату јуна 1876. то је наговијештено, а Будимпештанским конвенцијама јануара 1877. биће утврђена цијена коју ће Русија морати да плати за неутралност Аустро-Угарске у предстојећем руско-турском рату. Русија је одобрила Аустро-Угарској да у погодном моменту може окупирати Босну и Херцеговину и обавезала се да неће стварати велику словенску државу на Балкану. О питању Рашке области, тада називане Новопазарски Санџак, имао се касније постићи споразум између њих.

Рат се, међутим, наставио. У јесен 1876. Србија и Црна Гора закључиле су двомјесечно примирје са Турском, које се продужавало до прољећа следеће године. Почетком 1877. године Србија је са Турском закључила мир на основу *statusa quo*.

Русија је 24. априла 1877. године објавила рат Турској, па је и Црна Гора наставила рат. Турској офанзиви од Херцеговине и Подгорице Црна Гора је упорно одолијевала. Срећом, руска војска је прешла Дунав, па је главнина турских снага окупљених у рејону Подгорице почетком јуна 1877. пребачена на бугарски, односно турско-руски фронт.

Сада је Црна Гора могла да крене у офанзиву. Након двомјесечне опсаде црногорско-херцеговачка војска ослободила је Никшић. Али када су затим Црногорци и Херцеговци ушли у Билећу, аустроугарска влада је упозорила књаза Николу да ће му сви напори да се прошири у Херцеговини бити узалудни. По свему судећи, Руси нијесу били обавијестили књаза Николу какав споразум имају са Бечом о Босни и Херцеговини. Зато су сада Руси упутили књаза Николу да ратна дејства преусмјери на Приморје.

У јесен 1877. црногорска војска се пребацила у Спич, и након двомјесечне опсаде савладала одбрану Бара и Улциња, запосједајући обалу од Чања до Бојане. Преко горњег тока Бојане Турци су задржали стратегијске висове Тарабош, Широке и Облак према Скадру, а ни говора није било о операцијама на тој страни. Послије ослобођења Бара и Улциња, црногорска војска се крајем јануара 1878. године концентрисала да ослободи Подгорицу.

Међутим, напад на Подгорицу предухитрило је руско-турско примирје закључено у Једрену 31. јануара 1878. године, које је морало да важи и за Црну Гору. На глас о примирју књаз Никола је 2.02.1878. године наредио војсци да обустави операције.

Демаркациона линија са Турском остала је тако кривудава и неприродна да би Црној Гори уопште давала икакав прихватљиви геополитички облик и простор. Особито је Подгорица са истуреним тврђавама Спужем и Жабљаком у рукама Турака стршила као клин у саму кичму Црне Горе. Када је умукло оружје, руски дипломатски заступник на Цетињу се присјетио како су турске снаге на овим странама биле тако ослабљене да су Црногорци могли у једном налету заузети не само Подгорицу него и Колашин и Беране. Међутим, књаз Никола је о преговорима за примирје између Руса и Турака био обавијештен тек послје је свршеног чина. Његови покушаји, уз подршку Руса, да се Подгорица третира као енклава унутар црногорских положаја и да је Турци предају Црној Гори, били су глатко одбијени.

Ускоро након закључења примирја књаз и његова влада су се увјерили да око рјешавања питања мира на Истоку глас савезничке Русије неће бити ни близу онако јак како се у Црној Гори до тада доста наивно држало. Аустроугарски канцелар гроф Андраши већ је скренуо пажњу књазу Николи да ће се "можда" одржати један европски конгрес ради коначне одлуке о судбини Турске; наговјестио је како Монархија ненаклоно гледа на "претјерано" увећање Црне Горе, а особито на њен излазак на море. Јако забринути, на Цетињу су схватили да ће то што је Подгорица остала у рукама Турака доћи као поручено у првом реду Аустро-Угарској - као улог за притисак и поткусуривање при наредном територијалном обликовању Црне Горе.

Диктатом Турској "прелиминарног мира" у Сан Стефану Русија је у цртању нове политичке карте Црне Горе формално пошла од њених ратних добитака. Али стварно, нацртом граница у Сан Стефану, Црна Гора имала би да се двоструко увећа у односу на територију коју је у томе моменту посједовала, односно три и по пута више у односу на њену предратну територију. Био је то рачун без крчмара, јер диктат у Сан Стефану као прелиминарни мир није се могао спровести без сагласности концерта европских сила. А већ су Велика Британија и Аустро-Угарска упутиле озбиљна упозорења Русији како неће прихватити никаква рјешења која би погађала њихове интересе на Истоку. Због свега тога Санстефански мир на Цетињу се дојмио као безвриједан папир.

Још прије Сан Стефана књаз Никола је послао представника Сената војводу Божа Петровића у Беч, у циљу да се односи између двије државе "разјасне и поправе", да се тамо "убиједи" како жеље, нужде и интереси Црне Горе "немају ништа неспојиво са интересима Монархије". Ништа се, међутим, за узврат није нудило. И брзо се показала намјера Беча да Црну Гору сасвим одбаци од морске обале и да је што више подруби од сјевера. Андраши је увјеравао војводу Божа како Црној Гори није потребан излаз на море, нудио склапање трговинског уговора и олакшице за транзит преко Котора итд. Одбијајући Црну Гору од

Херцеговине Аустро-Угарска исто тако настоји да је што више потисне од Лимске долине. Намјера Беча је била да осигура што шири прометни пут за Солун и, уједно, да се граница Црне Горе што више удаљи од границе Србије. Укључење Рашке области, односно Новопазарског Санџака, у Србију или Црну Гору, или његова подјела између њих, Андраши је држао као велику опасност за Монархију. "Стварање једне такве словенске групације наспрам наших граничних земаља Далмације, Хрватске и Славоније, довело би нас у једну незгодну алтернативу. Морали бисмо читав тај словенски комплекс анектирати и тако све Словене под један шатор довести, или се изложити опасности да привлачна снага ове нове творевине, која би по природи традиција и интереса водила ширењу на сусједне Словене, грозно узнемирује наш српскохрватски народни слој", писао је Андраши 21.04.1878. својој амбасадору Бојсту у Лондон. У контексту такве политике Монархија је хтјела да Црну Гору, као жижу државне самосталности међу Србима и Југословенима, просто угуши у њеним планинама.

Огорчен вијестима из Беча, књаз Никола је поручио руској влади да ће и у случају да и сами европски Конгрес Црној Гори одузме Приморје - "крваво се потући за њега". Упозорење Цетиња имало је своју тежину у чињеници да је Русија у ствари била морални гарант за постигнути успјех Црне Горе на тој страни. Лично канцелар књаз Горчаков повјерљиво је упитао њемачког канцелара кнеза Бизмарка: "Како ће се осјећати руски цар, који је зауставио побједоносну операцију свога савезника у Херцеговину, да би га, из респекта према Аустро-Угарској, упутио на страну гдје је извојевао једну велику побједу - ако он треба да се и сада покори жељи Монархије да се Црна Гора лиши својих тековина у Приморју". У сваком случају, "поштеносном посреднику" Бизмарку крајње непријатни захтјеви Монархије према Црној Гори неће бити вриједни таквог изазивања и понижавања Русије као велике силе. Углавном, Бизмарк је стао на гледиште да се Црној Гори мора оставити једна трговачка лука на Јадрану.

Аустро-Угарска се ипак помирила са тим да Црну Гору не може сасвим одбацити од мора. Уочи конгреса Беч је наговјестио да ће Црној Гори оставити Бар, с тим да за себе осигура извјесну ингеренцију и поморско-полицијску контролу над том луком. Улцињ са територијом до Бојане имао би се вратити Турској. Иницирани су, дакле, обриси једног компромиса.

У односима са Турском Црна Гора је и даље била непријатељски сучељена. Османска империја одржавала се тек у мјери колико европске силе нијесу могле да се нагоде или нијесу имале јединственог интереса да је коначно подијеле. Извјесност да ће Турска задржати Македонију и Албанију била је претпоставка новог сукоба око њене будуће границе са Црном Гором на страни Албаније. Разна договарања међу Албанцима, као и све чешћи инциденти које су они и Турци провоцирали на демаркационој линији са Црногорцима, били су јасни наговјештаји таквог развоја.

С обзиром на тешки притисак Аустро-Угарске, амбиције Црне

Горе у Берлину свеле су се на то да сачува тековину у Приморју, дио источне Херцеговине, да добије Беране, Колашин и наравно Подгорицу. Међутим, црногорски делегати војвода Божо Петровић и војвода Станко Радоњић могли су само да поднесу Конгресу један мемоар - који је стављен ad acta. Једном их је, са србијанским делегатима, примио кнез Бизмарк, стојећи, и само им рекао: "Што год вам буде одобрио Андраши потврдићу и ја и цио Конгрес". Бечу се придружио Лондон, притискајући Петроград око питања црногорских граница. Гроф Андраши и руски заступник гроф Шувалов водили су у кулоарима тешки дуел о црногорским питањима, посебно о Приморју - "црној тачки" цијелог питања. Вербално непопустљив и у питању самог Бара, Андраши је имао за циљ да Црну Гору што више подруби и у континенталном дијелу.

Конгрес у Берлину почео је рад 13. јуна и трајао до 13. јула 1878. године. Представници европских сила Велике Британије, Француске, Њемачке, Италије, Аустро-Угарске, Русије и Турске састали су се да би одлучили о Источном питању након руско-турског рата, о судбини Османске царевине и балканских народа. Наприје су рјешавана питања о Бугарској, Босни и Херцеговини, Јерменији, Србији. Пошто су претходна "усаглашавања" ишла доста тешко, питању Црне Горе Конгрес је приступио тек 1. јула.

У Берлину, као што је јасно, нове границе Црне Горе углавном је скројила Аустро-Угарска, подржавана од Велике Британије, па и Њемачке. Русија се опирала, али се Монархија ухватила баш за онај санстефански принцип који је Русија формално наметнула Турској - да се Црна Гора територијално уобличи у сразмјери са својим ратним тековинама. У најкраћем, за потискивање Херцеговине, тј. одузимање Билеће и дијела Гацка што их је црногорско-херцеговачка војска ослободила, Црној Гори су као накнаде досуђени Плав и Гусиње. Црна Гора је задржала Никшић, а Турска Беране. Турској се враћа Улцињ са територијом до Бојане као и Диноша источно до Подгорице, а Црној Гори додјељују се Подгорица са истуреним тврђавама Спуж и Жабљак и Колашин. Бар са обалом од ушћа потока Жељезница до залива Крући остаје Црној Гори - уз право Монархије да врши одређени поморско-полицијски и санитарни надзор како би лука Бар имала искључиво трговачки карактер. Спич од Чања до потока Жељезнице једноставно је присвојила Аустро-Угарска. На тај начин, иако значајно потиснута од Херцеговине и од Лимске долине, рјешењем у Берлину 1878. године Црна Гора је у континенталном дијелу како-тако уобличена, док је у Приморју тешко осакаћена.

Што се тиче луке Бар, Аустро-Угарска је Црној Гори наметнула извјесно ограничење суверенитета. Одређено је да лука Бар и све црногорске воде буду затворене за ратне бродове свих држава. Црна Гора неће моћи да држи ратну флоту. Аустро-Угарска ће давати конзуларну заштиту поморској трговачкој застави Црне Горе. Аустро-Угарска ће вршити поморско-полицијски и санитарни надзор над луком Бар и црногорском обалом помоћу малих патролних бродова. Црна Гора за своју луку и обалу мора примијенити аустријско поморско законодавств-

во које је на снази у Далмацији. Она ће морати да се споразумије с Аустро-Угарском о праву ове да изгради један пут и (или) жељезницу преко нове црногорске територије у Приморју. На тим путевима биће осигурана потпуна слобода промета. Црна Гора имаће потпуну слободу пловидбе ријеком Бојаном.

На рјешење о црногорској луци и обали само је пуномоћник Италије гроф Лонај приговорио: какви су мотиви и ваљаност прикључења Спича Аустрији. Смјеста је одговорио аустроугарски пуномоћник барон Хајнелере: "Посједовање Спича, који доминира Баром, може само да осигура и олакша циљ Аустро-Угарске, који се састоји у томе да бди како би барска лука и обала сачувале чисто трговачки карактер". Италијанска љубомора имала је дубљи аспект: гледало се ко ће наслиједити Турке у Албанији, ко ће бити господар Јадрана. Италија је у Берлину могла само да се љути.

Спич ће по договору са Црном Гором Аустрија запосјести маја 1879. Око спровођења одредбе о контроли над луком Бар и обалом Беч ће покушати са ригорознијим тумачењем на штету Црне Горе. Али држећи Бар у својим рукама, а ослоњена на Русију и Италију, па већ и на Велику Британију, Црна Гора ће у преговорима са Монархијом крајем 1879. и почетком 1880. успјети да се одбрани, да у основи сачува суверенитет над својом луком и обалом. Иначе, привредно слаба Црна Гора ионако није могла да има ратну флоту.

Од осталих рјешења Конгрес је одредио да сви становници територије присаједињене Црној Гори задржавају своја имања, укључујући и оне који би се иселили дајући их под закуп или под управљање других. Једна црногорско-турска комисија уредиће у року од три године све послове односно начина продавања, коришћења и уживања државних добара и вакуфа за рачун Високе Порте. Према томе, резултати антифеудалне ослободилачке борбе Црногораца у Берлину су верификовани у смјеру начела једног конзервативног легитимизма. Ријеч је прије свега о муслиманима који су свршетком минулог рата емигрирали из крајева које је ослободила Црна Гора. Црногорци ће, међутим, на разне начине успјети да имања муслиманских емиграната - мухаџира углавном експропришу.

На захтјев Аустро-Угарске, у рјешења Конгреса унијета је и одредба о слободи вјероисповијести, и да се вјерским установама у Црној Гори неће чинити сметње да слободно комуницирају "са својим духовним старјешинама" изван земље. Тражећи ову "слободу", Беч је очито имао у виду католичку цркву, и то више из политичких него конфесионалних мотива.

Турци су издејствовали да се Црној Гори припише дио отоманског јавног дуга - сразмјерно приходу оне дотадашње турске територије која јој буде припала. Такође је одређено да се Црногорци који бораве у Турској морају прилагодити законима и локалним властима турским. Ово је заправо озаконење једног устаљеног, иако никада до краја регулисаног, положаја Црногораца који су током XIX вијека у већем броју били на печалби у Турској.

Послије расправе о границама на ред је дошло питање о признању независности Црне Горе, а поводом формулације у санстефанском уговору која је гласила: "Висока Порта дефинитивно признаје независност Црне Горе". Заступник Велике Британије лорд Солзбери примијетио је да његова влада није никада признавала ту независност и затражио да се ријеч "definitivement" избаци. Настала је дискусија. Њемачка је у принципу (en principe) признавала независност Црне Горе. Аустро-Угарска била је већ раније формално признала Црну Гору. На питање кнеза Бизмарка, француски делегат је одговорио да је влада Републике прећутно признавала независност Књажевине. Књаз Шувалов је изјавио да Русија није никада ни "престајала да је признаје", пошто црногорски књажеви нијесу потврђивани од султана нити су Турцима плаћали трибут. Италијан је изјавио да они признају Црну Гору, предлажући да се односни текст не мијења, с тим што би се у протокол унијела појединачна респективна мишљења. Кнез Бизмарк је на крају затражио да се усвоји текст да европске силе "дефинитивно" признају независност Црне Горе без одвојених мишљења, што је прихваћено и тако питање окончано.

У Конгресу се водила расправа и око размјена територија, о евакуацији отоманских и црногорских трупа са територија које по овоме уговору двије државе једна другој морају уступити. Коначно је питање формулисано тако, да је црногорска војска дужна да "најкасније" у року од 20 дана од дана замјене ратификација овог уговора евакуише територију коју има уступити Турској. Турска војска мора у истоме року напустити територију коју по овоме уговору има уступити Црној Гори. Турцима се даје још 15 дана да евакуишу утврђења, извуку тешку опрему и да саставе инвентар предмета које у томе року не могу пренијети. Међутим, ни говора није било о каквим гаранцијама да се размјена тих територија стриктно по Берлинском уговору и изврши.

Велике силе биле су саме себи гаранција, а мала Црна Гора суочила се са једним новим дуготрајним сукобом. Спровођењу одлука Берлинског конгреса о новим границама Црне Горе директно се супротставила Призренска лига, или Албанска лига, коју је свом снагом подржавала и помагала Турска. У најкраћем, пред тим тешкоћама Црна Гора се најприје ограничила да што прије добије Подгорицу, као мјесто од највиталнијег значаја. Подгорицу су Турци предали Црној Гори фебруара 1879. и истовремено Црногорци Турској вратили Улцињ. Затим је услиједио тешки и дуготрајни заплет око предаје Плава и Гусиња. Црна Гора се ослањала само на Русију. Аустро-Угарска је налазила интерес да се ова мала земља и даље сукобљава са Турском, и уједно да се Црногорци и Албанци први пут међусобно директно заваде. Излаз је нађен тек пошто се нова британска либерална влада Гледстона одлучно заложила да се преостала питања из Берлинског уговора окончају у складу са његовим одлукама. Турска је задржала Плав и Гусиње, а у накнаду за то вратила је Црној Гори Улцињ крајем 1880. године.

На Конгресу у Берлину 1878. међу европским силама постигнут је компромис који ће у Европи, и поред неколико локалних ратова и тежих

међународних криза почетком XX вијека, потрајати скоро три и по деценије. Наде Црне Горе започете пуним ангажовањем у херцеговачком устанку и потом гајене у великом рату са Турском морале су се свести на скромнија очекивања. Оно што је од резултата ослободилачке борбе Црне Горе морала респектовати Аустро-Угарска била је крајња граница попуштања Русије. Углавном, у Берлину Црној Гори нико ништа није дао, већ је то само била верификација прегнућа и резултата њене вјековне ослободилачке борбе, укључујући и непосредне резултате ангажовања у херцеговачком устанку, односно рату против Турске 1875-1878 године. Престала је бити војнички табор, и коначно је стекла минималне услове за самосталну државну егзистенцију и развој.

Novak RAŽNATOVIĆ

*LA LUTTE DE LIBERATION DU MONTENEGRO
ET LE CONGRES DE BERLIN*

R é s u m é

La lutte de libération des tribus dites du vieux Monténégro, des Montagnes et de la Haute Hercégovine a débuté d'une manière active à la fin du XVIIIème siècle. Par leurs attaques constantes, en s'emparant du bétail et des pâturages, les tribus, en versant le sang, refoulent les Turcs dans leurs villes. De cette manière s'est formée jusqu'à la fin du XVIIIème siècle une matrice géopolitique pour la création de l'état du Monténégro. En même temps disparaît dans cette région toute ingérence du pouvoir ottoman. Le processus de libération du Monténégro et des Montagnes fut initié et organisé par les mitropolités de l'Eglise orthodoxe serbe à Cetinje, les Petrovici-Njegosi.

Au cours du XIXème siècle, lorsque l'état se consolide, la lutte de libération du Monténégro s'unie de plus en plus à la lutte et aux soulèvements du peuple serbe en Hercégovine. Le Monténégro s'engage pleinement dans les soulèvements des Hercégoviens, ce qui va provoquer des conflits importants avec les Turcs. En 1858 à Grahovac, les Monténégrins mettent en déroute une armée turque bosniaco-hercégovienne. En 1862 la Turquie entreprend une grande campagne de guerre contre le Monténégro ; par l'intervention de la Russie et de l'Autriche la paix est conclue sur la base du status quo.

Le soulèvement hercégovien de 1875 enflamme la grande crise orientale. En 1876 le Monténégro et la Serbie entrent en guerre contre la Turquie. Leurs tentatives d'offensives sont vaines ; le Monténégro résiste dans sa défense alors que la Serbie conclut la paix avec la Turquie. En poursuivant la guerre en 1877 le Monténégro, allié à la Russie, libère la ville de Niksic puis le littoral maritime avec les villes de Bar et Ulcinj. L'armée monténégrine se met en route pour Podgorica, mais l'armistice entre la Russie et la Turquie signé le 31.1.1878 était obligatoire pour le Monténégro aussi.

Par un ordre impératif à la Turquie à San Stefan la Russie avait la prétention d'agrandir le Monténégro trois fois plus. Mais au Congrès de Berlin, à la mi-1878, le Monténégro, sur l'intervention de l'Autriche-Hongrie est agrandie seulement en proportion de ses victoires de guerre. A cause de son refoulement de Hercégovine, les villes de Plav et

de Gusinje sont attribuées au Monténégro. Podgorica et Kolasin sont attribuées au Monténégro, et Ulcinj devait être rendue à la Turquie. L'Autriche s'est appropriée la ville de Spic. Bar, en tant que port exclusif de commerce, est laissé au Monténégro.

La souveraineté de l'état du Monténégro est définitivement reconnue au Congrès de Berlin.

Les problèmes liés à la délimitation entre le Monténégro et la Turquie, à laquelle font obstacle la Ligue de Prizren et la Turquie elle-même, sont résolus de telle sorte que la Turquie gardera les villes de Plav et de Gusinje et que Ulcinj sera rendu au Monténégro à la fin de 1880